

Світлана Павловська,
к.і.н., пров.н.с. Гуманітарного інституту
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського
(м. Київ), Україна, super-varusha@ukr.net

СПОСОБИ ТА ФОРМИ ВПЛИВУ НА ОСОБОВИЙ СКЛАД ВОРОГА ТА НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ЗА ДОСВІДОМ РОБОТИ ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРГАНІВ РСЧА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У статті через призму архівних джерел розглядаються головні аспекти діяльності ідеологічних органів РСЧА на окупованій території України під час Другої світової війни. Аналіз способів та форм впливу на особовий склад ворога та населення окупованих територій України дає можливість визначити ступінь значущості даних заходів для досягнення воєнно-політичної мети у збройному протистоянні.

У ході дослідження використані як спеціальні методи воєнно-історичної науки, так і загальнонаукові методи.

Завдяки застосуванню історичного методу з максимально можливою достовірністю відтворено процес вдосконалення та оптимізації заходів ідеологічного спрямування РСЧА. Завдяки використанню логічного методу розкриті фактори, які впливали на підготовку та проведення агітаційно-пропагандистських заходів, визначено та проаналізовано взаємозв'язок між інтенсивністю бойових дій наступального характеру та збільшенням обсягу заходів інформаційно-психологічного впливу на особовий склад ворога та населення окупованих територій.

Подальші дослідження дають можливість відтворити процес вдосконалення та оптимізації заходів ідеологічного спрямування РСЧА та їх роль у досягненні воєнно-політичної мети керівництвом СРСР у Другій світовій війні.

Ключові слова: Друга світова війна, окупація території України, ідеологічні органи РСЧА, політичні підрозділи, агітаційні листівки, усна пропаганда.

Розглядаючи тему окупації територій України, доцільним буде враховувати два періоди — окупація РСЧА і організація процесу “легітимізації” насильницького приєднання до СРСР територій Західної України, частини Буковини, Білорусії та Бессарабії. Другий період — завершення процесу “советизації” з початком воєнних дій на території СРСР та німецькою окупацією. В рамках теми, що розглядається, в обох випадках потужний інформаційно-психологічний вплив здійснювався на мешканців українських земель, особливо знов приєднаних.

Сьогодні ні в кого не викликає сумніву той факт, що у 1939–1940 рр. відбувався процес політичного загравання Гітлера із Сталіним. Кожен з них розумів про невідворотність війни, але ж у кожного з них на той час були причини відтягувати момент її початку.

Після підписання Пакту Молотова–Ріббентропа, обидва лідери тоталітарних держав вирішили майбутнє Польщі, поставив свої підписи під секретним додатковим протоколом від 23 серпня 1939 року. Певний час Сталін не квапився здійснювати вторгнення до Польщі. Він очікував реакцію на підписання Пакту гарантів польської безпеки Англії та Франції. Крім того, йому потрібно було завершити японську компанію, аби мати достатні сили для здійснення загарбницьких намірів на території європейської країни.

І вже 17 вересня 1939 р. польському послу у Москві було вручено ноту, в якій висловлювалося занепокоєння уряду СРСР щодо нинішнього стану країни. А саме: розпад уряду Польщі становить загрозу для СРСР, крім того, небезпека загрожує українцям та білорусам, що мешкають на території Польщі¹.

Після формальних дипломатичних дій було віддано наказ про взяття під захист населення Західної України та Білорусії. І вже 28 вересня 1939 р. у Бресті було проведено спільний із гітлерівцями воєнний парад. І невдовзі відбулося підписання договору між Німеччиною та СРСР “Про дружбу і кордони”². У червні 1940 р. СРСР зазіхнула на територію Буковини, але реакція Гітлера була миттєвою. До Румунії було введено німецькі та італійські війська, які виступали гарантами румунської безпеки. Тож Сталіну довелося задовольнитися приєднанням території Північної Буковини. Пізніше, в наслідок вдало проведеної воєнної операції, Бессарабія теж увійшла до складу СРСР.

Воєнно-політичне керівництво СРСР приділяло значну увагу заходам ідеологічного характеру. Досвід РСЧА, отриманий за часів Громадянської

¹ Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр. — Кривий Ріг: Діоніс, 2010. — С. 74.

² Там само.

війни, свідчив про те, що для проведення успішних агітаційно-пропагандистських заходів, спрямованих як на ворога, так і на населення територій, які стають театром воєнних дій, потрібно розгорнути відповідну підготовку до початку застосування сил. Йдеться про кадри необхідної кваліфікації, відповідне технічне устаткування та створення спеціального апарату.

Підготовка до акції “визволення” Західної України почалася вже в день підписання пакту Молотова–Ріббентропа 23 серпня 1939 року. Політбюро ЦКВКП(б) прийняло постанову “Про відбір 4000 тисяч комуністів для політроботи в РСЧА”³. Даний факт свідчить про нестачу кваліфікованих політпрацівників після проведення репресивних заходів та про значу роль даного виду діяльності, а також той ступінь відповідальності, яка покладалася саме на ідейно загартованих комуністів.

У липні 1939 року було прийнято рішення про створення при політичних управліннях декількох воєнних округів 24 редакцій газет для друку на іноземних мовах як навчальних центрів. Передбачалось, що працівники цих редакцій будуть вдосконалювати мову та свій журналістський фах, вивчати всі сторони життя суміжних держав — передбачуваних противників⁴. Було створено групу перекладачів, яка у 1940 р. була реорганізована у спеціальне відділення, що керувало процесом друку видань на іноземних мовах.

Вже у липні 1940 року Політуправління Червоної армії було перетворено у Головне управління політичної пропаганди Червоної армії. Цей факт свідчить не про формальні організаційно-штатні заходи, а про зміну рівня ідеологічної підготовки в РСЧА.

Структурний підрозділ при Головному політичному управлінні РСЧА, який займався координацією пропаганди на мовах держав антирадянської коаліції, називався 7-им відділом. Штат цього відділу у 1941 р. складав 25 осіб. Відділом залучалося до роботи до 30 політемігрантів — іноземців, які впродовж всієї війни займалися лише пропагандистською діяльністю.

Співробітники 7-х відділів вивчали радянську і іноземну літературу, службову армійську інформацію, матеріали ТАРС та інших інформаційних джерел, постійно відслідковуючи соціально-політичний стан Німеч-

³ Політична історія України ХХ століття. У шести томах. Т. 4. Україна у Другій світовій війні. (1939–1945) / Голова ред. кол. І.Ф. Курас. Керівник тому В.І. Кучер. — К.: Генеза, 2003. — С. 123.

⁴ Органы идеологической и пропагандистской борьбы [Електронний ресурс]: http://www.e-reading.club/chapter.php/1007577/2/Moschanskiy_-_Informacionnaya_voyna._Organy_specpropagandy_Krasnoy_armii.html

чини. Напередодні війни в ТАРС було зібрано та підготовлено для використання матеріали про націонал-соціалістичну партію у Німеччині.

При деяких управліннях контррозвідки фронтів було створено шість антифашистських шкіл, які готували з числа військовополонених пропагандистів діючої армії. Загалом, чисельність підрозділів, які здійснювали агітаційно-пропагандистські заходи серед військ противника, населення в тилу противника, становила 2,3–3,5 тис. осіб⁵.

Окупація РСЧА Західної України у вересні 1939 року ще не означала легітимізації її дій на даній території. Наступним кроком було встановлення Радянської влади, що передбачалося статтею III вищезгаданого договору “Про дружбу і кордони” від 28 вересня 1939 року. Виникла необхідність проводити потужну ідеологічну роботу серед населення знов приєднаних земель. Виконання цього завдання було покладено на військових.

Військовою радою Українського фронту утворено “Комітет з організації та проведення виборів до Українських Народних Зборів”⁶. Почалася робота серед населення Західної України щодо пропаганди комуністичної ідеології. Головним способом привернення уваги населення, яке щойно позбулося влади польських можновладців, були багаточисельні збори і мітинги селянства. За кожним населеним пунктом було закріплено уповноваженого, який щоразу зустрічався із селянами, проводячи інформування і пояснюючи переваги комуністичного устрою.

Для поширення радянських ідеалів військовими широко використовувались можливості кінематографу. Для сільських мешканців це було новинкою, тож вони залюбки збирались для перегляду фільмів із відповідним ідеологічним підґрунтям. Так, у розпорядженні політвідділу Українського фронту знаходилося 250 копій фільму “Щорс”, а загалом у кінотеці нараховувалось 80 назв популярних радянських фільмів⁷.

Визначення юридичного статусу Західноукраїнських земель, відторгнутих від Польщі, повинно було відбутися на Народних Зборах у жовтні 1939 року. Для підготовки та проведення виборів армійськими політорганам РСЧА було виділено 7200 агітаторів і голів комісій різного рівня. Саме вони здійснювали тотальний контроль над усією передвиборчою

⁵ Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр. — С. 112.

⁶ Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. — К.: Олан, 2004. — С. 213.

⁷ Політична історія України ХХ століття. У шести томах. Т. 4. Україна у Другій світовій війні. (1939–1945) / Голова ред. кол. І.Ф. Курас, керівник тому В.І. Кучер. — К.: Генеза, 2003. — С. 92.

компанією⁸. Хоча акції протесту мали місце, але вони не були поширеними і носили локальний характер. Результатами проведеної роботи, про що свідчить радянська статистика, стали наступні показники: майже 93% населення взяли участь у виборах, за пропонованих кандидатів проголосувало понад 90% виборців. Скликані більшовиками Народні Збори ухвалили рішення про возз'єднання Західної України з УРСР⁹.

Одним із засобів пропаганди радянського життя були організовані для жителів Західної України екскурсії до Східної України, на що цілеспрямовано виділялись кошти. Крім того, до знов приєднаних земель було направлено 86 тисяч ідейно підготовлених фахівців різних кваліфікацій зі Східної України, які були носіями комуністичної ідеології¹⁰.

Одразу почали здійснюватись репресивні заходи, що стали основним засобом ідеологічної чистки, до яких залучалися і військові. На думку деяких дослідників, 40 категорій населення від поліцаїв до філателістів підлягали негайному арешту та депортації з території знов приєднаних земель¹¹. Негативні наслідки дала і колективізація, яку почали проводити після приєднання. Селяни намагались чинити опір новим формам господарювання, нав'язаним радянською владою.

Одним із способів зниження активності селян було розповсюдження пияцтва, яке фактично прищеплювалося місцевому населенню за рахунок доступності великої кількості алкогольних напоїв і теж було одним із знарядь ідеологічного впливу¹².

Натомість, радянська влада здійснювала за короткий період заходи щодо облаштування лікувальних, освітніх, культурних закладів. Значна увага приділялась заснуванню засобів масової інформації із відповідною ідеологічною спрямованістю.

Водночас відбувалася люстрація літератури в місцевих бібліотеках та школах. Припинялося існування культурних центрів, які підкреслювали національну ідентичність окупованих РСЧА українських земель.

⁸ Политдонесение начальника Политического Управления 1 Украинского фронта С.С. Шатилова начальнику Главного политического управления Красной Армии А.С. Щербакову "О враждебной деятельности украинских националистов" 5 февраля 1944. [Електронний ресурс]: <http://doc20vek.ru/node/2364>

⁹ Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр. ... — С. 92.

¹⁰ Політична історія України ХХ століття... — С. 126.

¹¹ Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр. ... — С. 115.

¹² Політична історія України ХХ століття... — С. 116.

Репресії, що проводились каральними органами проти місцевого населення, збурювали українське суспільство і поступово призвели до активізації націоналістичного підпілля.

У нову фазу ідеологічна боротьба вступила із початком агресії гітлерівської Німеччини проти СРСР. Поступово по всій території України був встановлений новий “окупаційний режим”.

Окупанти одразу створили систему органів влади, почали відновлювати виробництво, інфраструктуру та навчальний процес. Потужний ідеологічний вплив гітлерівців на окупованих територіях України певною мірою можна порівняти із заходами агітаційно-пропагандистського характеру, які проводилися РСЧА на анексованих територіях Польщі.

Новий сплеск протиборства німецьким окупантам демонстрували націоналістичні українські організації. Оскільки вони вели боротьбу і проти гітлерівських загартників, і проти радянського тоталітаризму, то представляли загрозу для радянської влади.

У політдонесенні начальник Політичного Управління 1 Українського фронту С.С. Шатілов начальникові Головного політичного управління РСЧА А.С. Щербакову говорить про наступне:

“Найбільш активні ОУНівці розпочали свою роботу на території Західної України ... вони розповсюджували серед населення націоналістичну літературу, вербували нових прибічників. Головний упор робився на українську інтелігенцію. Встановлено, що в 1941 р. в окремих районах влаштовувались легальні демонстрації під лозунгами “незалежної вільної України”. Але після арешту німцями Бандери за проголошення маніфесту про створення “самостійної України без німців та Советов”, організації та центр ОУН перейшли на нелегальний стан.

Українські націоналісти широко розгорнули друковану агітацію. У 1943 році вони видавали бюлетені під різними назвами “Інформатор”, “Вільна Україна”, “До зброї”, гумористичний журнал “Перець” та велику кількість листівок.

Політуправління фронту вжило заходів щодо посилення політичної роботи серед особового складу частин фронту та місцевого населення. Почали приділяти увагу лектори та штатні агітатори у своїй роботі викриттю зрадницькій діяльності українських націоналістів. Політуправлінням було проведено мітинги у найбільш великих містах Правобережної України — Києві, Новоград-Волинському, Сарнах, Житомирі.

Політвідділи з’єднань провели мітинги і зібрання у переважній більшості визволених населених пунктах. Доповіді та бесіди проводились російською, українською та польською мовами.

6 лютого (1944 р.) відбулась нарада начальників політвідділів армій, корпусів, на якій було поставлено питання про методи антирадянської діяльності ... і заходах боротьби з ними.

Саме тому прошу Вашого дозволу на щоденний випуск газети “За честь Родины” українською мовою з накладом 20 тисяч примірників. Прошу також прискорити надходження книги т. Сталіна “О Великой Отечественной войне Советского Союза” та іншої політичної літератури українською мовою»¹³.

Таким чином, боротьба за ідеологічні спрямування населення окупованих територій України велась не тільки у напрямку протистояння гітлерівській пропагандистській машині, а й у напрямку протистояння доволі вагомим і значущим пропагандистським заходам націоналістів, як борців за незалежність України. Дане питання постійно було в центрі уваги воєнного командування РСЧА.

Під час німецької окупації заходи інформаційно-психологічного впливу з боку відповідних органів Українського фронту здійснювались стосовно особового складу ворога та місцевого населення, оскільки розташування ворожих військових підрозділів переважно здійснювалося у населених пунктах. У рамках суто воєнних дій ідеологічними органами 1-го Українського фронту здійснювались масштабні заходи щодо агітаційно-пропагандистського характеру, направлені на ворога як об’єкт психологічного впливу. Які форми та методи використовувались фахівцями Політуправління фронту? У щоденних зведеннях до Головного Політуправління РСЧА начальник Політуправління 1-го Українського фронту звітує про обсяг проведеної діяльності із додаванням інформаційних матеріалів із протоколів допитів полонених військовослужбовців ворога та трофейними матеріалами. Першими показниками завжди слугували дані про кількість та жанри листівок, а також шляхи їх розповсюдження.

Найбільш дієвим видом агітаційної діяльності був випуск листівок. Пересувні фронтові типографії друкували значний обсяг цих форм малої агітації. Фахівцями політуправлінь, політвідділів та відділень створювались короткі та влучні тексти. Як правило, їх зміст стосувався ситуації на фронтах, друкувались короткі звернення до ворожих військ в оточенні, які продовжували чинити опір. Часто до своїх побратимів зверталися німецькі військовополонені із розповіддю про добре ставлення до них у російському полоні і закликами не чинити опір і також здаватися у полон. Кожного дня серед текстів листівок були зведення Радянського інформаційного агентства (Радінформбюро). Практично щоденно друкувались “Листівки — перепустки”. Як правило, на добу видавалось 5–6 видів

¹³ Политдонесение начальника Политического Управления 1 Украинского фронта С.С. Шатилова начальнику Главного политического управления Красной Армии А.С. Щербакову “О враждебной деятельности украинских националистов” 5 февраля 1944 г. [Електронний ресурс]: <http://doc20vek.ru/node/2364>

листівок німецькою мовою із відповідними накладами. Наприклад, в інформаційному зведенні 7-го відділу Політуправління 1-го Українського фронту № 205 від 19 березня 1944 йдеться про випуск наступних видів листівок німецькою мовою 18 березня 1944 р.:

1. “Повідомлення Радінформбюро за 16 березня” накладом 20 000 примірників.
2. “Ще одна перемога Червоної Армії” накладом 8 000 примірників.
3. “Тільки через полон ви повернетесь на Батьківщину” накладом 28 000 примірників.
4. “Зволікання — смерть” накладом 28 000 примірників.
5. “Геть тих, хто затягує війну” накладом 28 000 примірників¹⁴.

Загальна кількість надрукованих листівок лише за одну добу складає 112 000 примірників. Не менш важливим завданням було відпрацювання шляхів доставки цих листівок до цільової аудиторії, яку становили німецькі окупанти. Як правило, розповсюдження листівок відбувалося двома способами — фронтовою авіацією та розвідниками. Так, другим пунктом щоденного інформаційного зведення начальника Політуправління 1-го Українського фронту до Головного Політичного управління РЧСА був ретельний звіт щодо шляхів доставки із зазначенням прізвищ льотчиків та розвідників, кількості та назв листівок. Розповсюдження листівок здійснювалося, як правило, вночі. Так, в ніч з 18 на 19 березня 1944 р. найближчою бомбардувальною авіацією було розповсюджено 280 000 листівок, а саме:

1. “До гарнізону міста Проскурів” накладом 110 000 примірників.
2. “Манштейн збіг до Румунії” накладом 60 000 примірників.
3. “До солдатів, офіцерів та німецького народу” (Звернення Зейдліца) накладом 30 000 примірників.
4. “Перепустка” накладом 40 000 примірників.
5. “Сталін говорить” накладом 40 000 примірників.

Загалом з 1 по 20 березня 1944 р. фронтовою авіацією розповсюджено 4 964 000 листівок у районі Ковлов–Сперусів–Козаківка–Глибун–Проскурів–Черепівка–Копачів–Летичів–Дековці, а саме:

1. “Наказ Сталіна № 16” накладом 200 000 примірників.
2. “Нові поразки німців” накладом 80 000 примірників.
3. “Результати наступу Ленінградського та Волховського фронтів” накладом 100 000 примірників.
4. “Заради чого?” накладом 100 000 примірників.
5. “Ніхто не уникне кари” накладом 100 000 примірників.
6. “Сліпе підкорення” накладом 100 000 примірників.

¹⁴ Політична історія України ХХ століття... — С. 127.

7. “Сталін говорить” накладом 40 000 примірників.
8. “До гарнізону міста Проскурів” накладом 110 000 примірників.
9. “Манштейн збіг до Румунії” накладом 60 000 примірників.
10. “До солдатів, офіцерів та німецького народу” накладом 30 000 примірників.

11. “Перепустка” накладом 40 000 примірників.

12. Інших різних назв загальним накладом 110 000 примірників¹⁵.

У тому ж документі вказується про те, що з 1 по 15 березня 1944 р. у розташуванні групи “Кеніг” та 343 охоронної дивізії розвідниками розповсюджено 13 000 листівок. Окрім листівок, мали місце розповсюдження друкованих періодичних видань, які теж готувались фахівцями ідеологічних органів РЧСА. Так у інформаційному зведенні № 207 від 21 березня 1944 р. йдеться про те, що 12 березня 1944 р. 3-ма розвідниками у районі станції Оратів розповсюджено 2 000 листівок та 30 примірників газети “Вільна Німеччина”.

Розглядаючи питання здійснення агітаційної роботи за рахунок створення та розповсюдження листівок маємо свідчення результативності даного напрямку діяльності безпосередньо із свідчень полонених німців. Наприклад, в інформаційному зведенні № 216 за 6 квітня 1944 р. наводяться покази військовополонених, які знаходилися в районі Бродів. Так унтер-офіцер 2-ї роти батальйону зв'язку 8-ої танкової дивізії Г. Брієн, свідчив: “Я чув, що утримання м. Броди має велике значення для положення німецьких військ на Східному фронті. Броди є ключовою позицією до Львова. 25–27 березня я бачив, як російські штурмовики розкидали багато листівок над нашими позиціями у м. Броди. Інші солдати мені розповідали, що вони читали листівку-звернення до солдатів у районі м. Броди та розглядали ілюстровані журнали...”¹⁶.

В інформаційному зведенні № 220 за 10 квітня 1944 р. наводяться покази військовополоненого єфрейтора другої роти саперного батальйону 291 піхотної дивізії О. Бюрцеля: “Я читав багато російських листівок, в тому числі і про наше оточення з картою на звороті. Листівку-перепустку я постійно носив з собою у рукавичці”¹⁷.

Слід сказати ще про один спосіб розповсюдження листівок серед німецьких вояків. З числа тих, хто потрапляв у полон різними шляхами, відбирались особи, з якими проводилась робота, і вони відпускались до місць дислокації своїх підрозділів з інформацією про те, як добре з ними

¹⁵ Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 973, арк. 12.

¹⁶ Там само, арк. 17.

¹⁷ Там само, арк. 32.

поводяться у російському полоні та з листівками, які необхідно було розповсюдити серед своїх товаришів. Деяких з тих, хто повертався, арештовували, потім, через погіршення ситуації на оточених Червоною Армією територіях, поверненців посилали на передову. Були випадки, коли вони на певний час залишались у розташуванні, а при нагоді повертались у полон зі своїми товаришами, що оцінювалося, як масова здача у полон.

Окрім листівок, ще одним дієвим видом здійснення інформаційно-психологічного впливу була “усна агітація”, тобто звернення через звуко-посилуючі установки. На той час ці види посилення звуку називалися рупорами, потужними рупорами та звукопосилуючим устаткуванням. Як правило, трансляція відбувалася вночі на відповідній відстані від 100 до 300 м. Тексти озвучували підготовлені рупористи, серед яких були і жінки. До команд рупористів входили перекладачі та німецькі антифашисти. Тематика звернень була практично тією самою, що друкувалася у листівках, але живий голос, реальні свідчення військовополонених про доцільність здачі у полон мали незрівняний ефект психологічного впливу на ворога та місцеве населення з відповідною мотивацією до дій. Як правило, під час трансляції противник вогню не вів, більш того, відомі випадки, коли після своєї бесіди німецький антифашист Еміль Фрост просив пустити світлову ракету, якщо всі почули його виступ. З боку ворога ракета випускалась¹⁸.

В офіційних документах описуються випадки, коли рупористам РЧСА доводилось власноруч знешкоджувати рупористів ворога. Так, у донесенні № 237 від 21.6.1944 на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Хрущова начальником політуправління 1-го Українського фронту С.С. Шатіловим доводиться наступна інформація: “5 червня на ділянці противника 88 німецької піхотної дивізії противник почав передачу через рупор. Наші рупористи т.т. Шуцман, Волинчук і Троянівській підповзли до німецького рупориста, маючи намір закидати його гранатами. Останній втік, залишивши рупор, який доставлено до нашої частини”¹⁹.

У цьому ж донесенні йдеться про ще один цікавий, на наш погляд, факт. “20 червня з місця розташування 694 полку 340-ої німецької піхотної дивізії почала віщати звукоустановка противника. У своїй передачі останній перелічував наші частини та пропонував здаватися до полону, загрожуючи під час наступу застосовувати якусь нову зброю. Ця передача також була заглушена вогнем з нашого боку”²⁰.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 973, арк. 35.

¹⁹ Там само, спр. 978, арк. 42.

²⁰ Там само, арк. 39.

Звертає на себе увагу той факт, що ідеологічні органи РСЧА готували тексти усної агітації з наголосом на лайфові моменти життя кожного військовослужбовця — необхідність повернення додому, до сім'ї, безперспективність ведення війни, добре поводження із німецькими вояками у російському полоні. Німецькі ж пропагандисти з притаманним прагматичним підходом попереджали не йти у наступ з причини можливості загинути від застосування нової зброї, міфи про яку доволі довго підживлювали морально-психологічний стан самих німців.

Велике значення для формування мотивації ворога щодо припинення збройної боротьби та здачі у полон мала агітаційно-пропагандистська діяльність Національного Комітету “Вільна Німеччина”, організації, створеної з полонених німців, до складу якої входили імениті та популярні серед звичайних німецьких вояків воєначальники. Тож їх думка була надзвичайно авторитетною. Так, в інформаційному донесенні № 211 за 27–28 березня 1944 р. наведені покази обер-єфрейтора К. Шорта: “20 березня я знайшов листівку Національного Комітету “Вільна Німеччина”, “Спілки німецьких офіцерів” доктора Абеля. Я прочитав цю листівку разом з обер-єфрейтором Вінтером. Ми прийшли до висновку, що якщо такі відомі особистості, як доктор Абель, живуть у російському полоні, то нам, простим солдатам, тим більше нічого боятися. 21 березня ми здалися у полон”²¹.

Робота над текстами для усної агітації та оформленням листівок вимагала відповідного фаху та технічного і фінансового забезпечення. Враховувались усі чинники, які впливали на ступінь сприйняття німецькими окупантами текстів у розповсюджених листівках — добре знання німецької мови, короткі та влучні назви, які слугували водночас і постановкою проблеми і висновком, тексти теж були лаконічними. Змальовувалась проблемна ситуація і пропонувались шляхи вирішення. Часто листівки оздоблювались картами та відповідними до теми малюнками. Головним у роботі над оформленням листівки була необхідність привернути увагу ворога до листівки як до об'єкту важливої інформації і примусити його прочитати текст.

Ще одним дієвим, але не дуже розповсюдженим був наступний вид пропагандистських дій. Перед позиціями ворога, так, щоб було видно і противнику і місцевим жителям, виставлялись великі плакати на дерев'яних підпорах. Як правило, зображувався Гітлер. Під його зображенням йшов надпис про те, що саме він є винуватцем їх трагедії. У даному випадку ворог повинен був реагувати і починався обстріл плакату. З одного боку, вони знищували вид ворожої візуальної пропаганди, а з

²¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 978, арк. 12.

іншого боку, просто розстрілювали портрет Гітлера. І в цьому теж було закладено відповідний психологічний ефект можливої розправи над нацистським лідером²².

Успішні дії РСЧА весною 1944 р. на території Правобережної України, пригніченість німецьких вояків, погане тилове забезпечення, часті випадки дезертирства підсилювались постійним ідеологічним тиском з боку відповідних органів РСЧА. У даній статті розглянуто декілька видів діяльності політуправлінь на даному напрямку бойових дій — робота з листівками, усною агітацією, плакатами та військовополоненими, об'єднаними до Національного Комітету “Вільна Німеччина”, які становлять комплекс дієвих та найбільш розповсюджених видів інформаційно-психологічного впливу на ворога. Саме радянські листівки та звукові передачі в першу чергу давали можливість військам окупантів знати правду про положення на фронтах та сприяли здійсненню інформаційно-психологічного впливу на свідомість німецьких вояків та підтримували настрої поразки із формуванням мотивації щодо безпідставності збройної боротьби в цей період.

Подібні ж заходи інформаційно-психологічного впливу здійснювались відповідними органами РСЧА під час визволення України від гітлерівських загарбників на населення окупованих територій. Після визволення на цих територіях у переважній більшості починали діяти каральні органи, проводячи чистку антирадянських елементів.

Таким чином, після розгляду способів та видів впливу на ворога та населення окупованої території України під Другої світової війни, є підстави для висновків:

1. Поряд із відпрацюванням воєнних операцій під час Другої світової війни першочерговою важливістю зазнає організація заходів інформаційно-психологічного впливу на особовий склад ворога та місцеве населення окупованих територій.

2. Перемога у суто воєнному аспекті неможлива без ідеологічного спрямування щодо виправдання дій воєнно-політичного керівництва та знешкодження ворожих елементів.

3. Способи та види агітаційно-пропагандистської діяльності на населення окупованих територій в тоталітарних державах, таких як нацистська Німеччина та СРСР, були подібними.

4. Підготовка апарату та організаційних заходів з боку командування РСЧА щодо здійснення впливу на населення окупованих територій ще до початку війни говорить про врахування як керівництвом держави, так і

²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 973, арк. 23.

воєнним командуванням досвіду бойових дій під час Громадянської війни.

5. Діяльність щодо агітаційно-пропагандистського впливу на особовий склад ворога та населення передбачає навчання та спеціалізацію відповідних кадрів, наявність необхідного устаткування та окремий вид діяльності із чіткою вертикаллю підпорядкування.

6. Військові органи ідеологічної роботи більш дієві у вирішенні питань швидкого та якісного забезпечення здійснення інформаційно-психологічного впливу на населення щойно анексованих територій.

7. Забезпечення всіх видів та способів ідеологічного спрямування передбачає спеціалізацію і конкретизацію кожного напрямку із відповідним обґрунтуванням технологій впливу.

8. Дана тема є актуальною і для подій в Україні сьогодні. Знання матеріалу та використання набутого досвіду може дати вагомі результати у складній соціально-політичній обстановці в зоні проведення АТО.

REFERENCES

Holovko, M. L. (2004). *Suspilno-politychni orhanizatsii ta rukhy Ukrainy v period Druhoi svitovoi viiny. 1939–1945*. Kyiv: Olan. [in Ukrainian].

Kuras, I. F., Kucher, V. I. (Ed.). (2003). *Politychna istoriia Ukrainy XX stolittia. U shesty tomakh. (Vol. 4). Ukraina u Druhii svitovii viini. (1939–1945)*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

Shaikan, V. (2010). *Ideolohichna borotba v Ukraini periodu Druhoi svitovoi viiny 1939–1945*. Kryvyi Rih: Dionis. [in Ukrainian].